

KÁROLYI ÁRPÁD 1853–1940.

KÁROLYI ÁRPÁD †

1940. október 26-án budapesti visszavonultságában meghalt Károlyi Árpád, akinek nevét büszkén hordozta címlapján Évkönyvünk. Sokan gyászolják eltávoztát; sokan gondolnak emlékére szeretettel és megindultsággal, mert nemcsak nagy tudós volt, hanem nemesszívű ember is. Emlékezetét „ércnél maradandóbb” alkotások őrzik és emberi szívek meleg érzései ragyogják be. Tudományos társulatok, hazai és külföldi intézmények, a magyar történettudomány és az egész szellemi élet nehezen pótolható veszteséget látnak elhunytában, de a gyászolók között talán első helyen állanak a bécsi magyar kulturális intézmények, — főleg a Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet, — melyek neki köszönhetik létüket, szellemi célkitűzésüket, működésük irányát és erkölcsi rendjét.

Az intézmények életében két mozzanat játszik egyenrangú elhatározó szerepet: létük szellemi megfogantatása és a gondolat megvalósítása. Gróf Klebelsberg Kunó nagy nemzetnevelő elgondolásai között előkelő helyet foglalt el az a meglátás, hogy a nemzeti önismeret öntudatosabbá tétele végezt átfogóan meg kellene szervezni egy intézet keretében a kutatómunkát Bécsben, az ottani hatalmas közgyűjtemények, első sorban a levéltárak és a könyvtárak páratlanul gazdag magyar vonatkozású anyagának összehordására és feldolgozására. Ma már alig dönthető el, hogy mekkora volt ezen felismerésben Károlyi Árpád tanácsadó szerepe. Az eszme ugyanis kézenfekvő volt, s inkább csak azon lehet csodálkozni, hogy ily későn merült fel a magyar tudománypolitikában. Különösen ismert tény volt ugyanis a bécsi közgyűjtemények alapos ismerői előtt, hogy a négy évszázados Habsburg-uralom életbevágó fontosságú kormányintézkedéseinek és elvi jelentőségű döntéseinek emlékeit a monarchia központi hatóságainak bécsi levéltáraiban kell keresnünk, míg a magyarországi iratanyag a megvalósítás, az életbe-lendítés emlékeit őrzi,

s a két különböző természetű emlékkincs csak együttes feldolgozás esetén szolgáltathat pontos történeti képet. A magyarság nemzetközi helyzete, életlehetőségének meghatározása a Habsburg-birodalom keretében, világpolitikai állása és a Duna-medence többi népéhez való viszonya: mindez olyan kérdéscsoportot alkot, amely a magas politika működésében és eszközeiben jutott kifejezésre, s mint magas politika csakis a Bécs-örizte emléktárgyból hámozható ki. Akik Károlyi Árpádot közelebbről ismerték, tudták, hogy ő mindezekkel a problémákkal régen tisztában volt, de tisztába jött vele Klebelsberg Kunó átható erejű intelligenciája is. A terv megvalósítására a legalkalmasabb magyar ember Károlyi Árpád volt.

A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet felállítása a régi monarchia összeomlásával lépett igazában a szükségszerű megvalósítás időszakába. Elhatározó jelentősége volt ugyanis annak a körülménynek, hogy az új német-osztrák állam vezetősége a kutatás előtt megnyitotta minden levéltárának egész anyagát, időbeli elhatárolás nélkül. Ezentúl már nem annak eldöntése volt fontos, hogy alakul-e Magyar Intézet Bécsben, hanem az, hogy mikor alakul meg, mivel az összeomlás-szülte katarzishangulat fokozta a hagyományos elméletektől mentes önismeret vágyát; ezenfelül a pillanat parancsoló szükségének bizonyult, hogy bizonyos kérdéseket, amelyeket ellenségeink megtévesztő előadásban kihasználhattak volna ellenünk ellenszenv keltésére, a megingathatatlan igazság fényénél mutassunk be, s ekként igazoljuk multunkat, egyszersmind készítsük elő jövőnket. Az már bizonyára nem Klebelsberg s egész bizonyosan nem Károlyi Árpád mulasztásának tudható be, hogy a mai napig is alig történt valami a Történelmi Intézet nagyértékű — a modern történetirodalomban szinte páratlan jelentőségű — kiadványainak a külfölddel való megismertetésére.

A kutatómunka megszervezésének, programjának és módszerének kidolgozásában, s ezzel, nyugodtan elmondhatjuk, a magyar történetírás új utakra vezetésében három magyar tudósnek volt döntő szerepe: Károlyi Árpádnak, Szekfű Gyulának és Eckhart Ferencnek. Alkalmasabb embereket nem is lehetett volna találni e feladat megoldására. Károlyi Árpád évtizedeket töltött volt mint tisztviselő, majd 1913-ig mint igazgató a bécsi Állami Levéltárban; Szekfű Gyula ugyanazon intézménynek, Eckhart Ferenc pedig gazdasági- és településtörténetünk gazdag bányájának, az Udvari Kamara levéltárának volt hivatalnok a összeomlásig. Nagyarányú tudományos felkészültségük, műveltségük, módszeres iskolá-

zottságuk és mindezekeken felül a bécsi levéltári anyagnak apró részletekig menő ismerete képesítette őket a kiterjedt területű magyar történeti kutatások megszervezésére. Szekfű Gyula és Eckhart Ferenc közreműködésével Károlyi Árpád dolgozta ki azt a sokoldalú megalapozottságot és tisztánlátást hirdető programot, amelynek megvalósítása a Történeti Intézet hivatása lett.

Másra, mint Károlyi Árpádra nehéz is lett volna gondolnia Klebelsberg Kunónak a bécsi kutatómunka végleges megszervezésében. A régi monarchiában betöltött előkelő állása, tudományos hírneve és szeretetreméltó egyénisége egyaránt biztosította számára az osztrák szellemi élet vezetőinek megbecsülését, sokszor személyes barátságát és együttműködésre való készségét. Ezt az együttműködésre való hajlandóságot fokozta a közöttük tudományos alkatban meglevő bensőséges rokonság, hiszen Károlyi ugyanannak a hírneves osztrák történetkutató intézetnek (az Institut für österreichische Geschichtsforschung-nak) volt az első magyar tagja, amelyben az újabbkori osztrák történetírás legkiválóbb képviselői nyerték úgyszólván kivétel nélkül kiképzésüket. Károlyi érdeklődési körét, történeti látását és kutatásának módszerét később is befolyásolta az a tudományos környezet, amelynek Bécsben előkelő tagja volt. Sickeltől és Arnethtől Ottenthalig, Ottenthaltól a fiatalabb osztrák történet-tudósok köréig számtalan személyi és elvi természetű kapcsolat fűzte Károlyi Árpádot az osztrák történettudományhoz.

Károlyi tudományos fejlődésének és munkáinak ismertetése nem tartozik ugyan ezekre a lapokra, de amikor a Bécsi Magyar Történetkutató Intézet megalkotójáról és hosszú éveken át első vezetőjéről képet alkotunk, mégsem lehet elmulasztani, hogy pár szót ne szenteljünk ennek a kérdésnek is. Mint már fentebb említettük, az a tény, hogy Károlyi a Sickel által vezetett Osztrák Történetkutató Intézetben nyerte volt első kiképzését, mindenesetre meghatározta érdeklődési irányát, mely elsősorban a politikai történetírás és annak forrásai felé fordult, valamint módszerének művei minden sorából kiütköző sajátosságát: a történeti tények minden részletének megvilágítására való lelkiismeretes törekvést és a forráskritika hibátlan finomságú kezelését. Tudásvágya határtalan volt; késő öregségéig, mondhatni halála napjáig éber figyelemmel követte mind a hazai, mind a külföldi, főleg a német nyelvű tudományos irodalmat. Széleskörű érdeklődése és csodálatraméltó munkaereje rendkívüli olvasottság megszerzésére képesítette, de egyszersmind tudományos módszerének folytonos korszerűsítésére is, ami a korabeli történetíróknál (talán az

egy Tagányi Károlytól eltekintve) szinte magábanálló jelenség volt. Igaz, hogy fejlődésében nem tette meg az utolsó lépést, s pozitivista maradt törekvéseiben és tudományos módszerében egyaránt, de mindez csak előnyére szolgált az új intézetnek és azoknak a kutatóknak, akiknek szerencséjük volt az ő irányítása mellett dolgozniok. Előítélettől mentesen megállapítható, hogy a magyar történetírásnak elsősorban éppen arra volt szüksége újkori történetünk elhanyagolt területének felkutatásában, amit a pozitivista irányú módszer és érdeklődés biztosított számára: a tényeknek lehetőleg széles nézőpontból való felkutatására és pontos előadására. Egyébként is az intézet munkaelőirányzatának súlypontja az iratkiadás volt; ehhez csak másodrangú tényezőként járult az összekötő és hermeneutikus jellegű bevezetés elkészítése.

A fejlemények később bebizonyították, hogy Károlyi Árpád leglényegesebb képesítésének a Bécsi Történetkutató Intézet munkája irányításában és szerencsés kifejlesztésében levéltárnok voltát tekinthetjük. A bécsi levéltárak mélyreható ismeretének birtokában biztos kézzel vezette a kutatókat munkájukban, s az évtizedes levéltári hivatásban kifejlett ösztönnel és képzettséggel adott irányítást az újkori anyagban nem egyszer oly keserves forráskritika elvégzésére.

Hétköznapiak tűnhetnék fel azok szemében, akik az ő intézetében dolgoztak, ha megkísérelnék a szokványos dicsérő szavakkal való megemlékezést Károlyi Árpádról mint a Történeti Intézeti igazgatójáról. Hiszen halhatatlanná tette igazgatói működésének emlékét a „Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai”: „Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris”-nak hatalmas, nagyobb és boldogabb nemzetek legújabbkori történetírásában is szinte páratlan kiadványsorozata. Ezekből a kiadványokból kitűnik, hogy milyen lelkiismeretesen fogott a gazdag program megvalósításához. Az olvasó hamarosan rájön arra is, hogy mennyi fáradtsággal, ösztönzéssel, de egyben tapintattal és bölcseséggel kellett annak az igazgatónak hivatását teljesítenie, aki néhány esztendő alatt ennyi egységes szellemű, egységes módszerű és világnézetű mű megjelenését készítette elő. Minden kötetben csak egy név áll, a szerzőé, pedig a legtöbb műnél mintha ez igazságtalan volna; a legtöbb szerző neve mellett ott állhatna az öreg igazgatóé is, akihez a kutató oly sok ízben fordult tanácsért, ha felvilágosítást kellett kérnie az irodalomról vagy módszerről, aki útbaigazította levéltári kutatásában, figyelmeztette a hiányokra, óvta az elhamarkodott ítéletektől, akárhányszor formaságtól mentes, kedves humorú beszélgetésekben segítette át a nehézségeket okozó részletek

kidolgozásán, mindig figyelmesen és mindig tapintatosan, ügyelve a fiatalabb kutatók önérzetére. Úgy emlékezünk vissza reá, mint aki atyai kezébe vette a gondjaira bízott fiatal tudós kezét, s elvezette a helyes meglátáshoz, amelyet csak az ő kultúrákat átfogó műveltsége, tapasztalata és csalhatatlan tudósérzéke sejtett meg. Ez is egy módja a halhatatlanságnak, talán az egyetlen, amelyet egy tudományos intézet igazgatója biztosíthat magának. Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai nemcsak elgondolásukban, hanem létrejöttükben is magukon viselik Károlyi Árpád szellemét, világnézetét és tudományos módszerét. Ez az egység alkotja az egész sorozatnak legfőbb erényét.

Ténylegesen Károlyi Árpád volt a Bécsi Történetkutató Intézet vezetője megalakulásától kezdve, ha hivatalos igazgatói megbízatása később, 1922. július 1-én kelt is. 1924. december 31-én újabb megbízással tisztelte meg gróf Klebelsberg Kunó bizalma: a bécsi magyar kulturális intézmények (Történetkutató Intézet és Collegium Hungaricum) kurátori tisztével. Ezzel a második megbízatásával kapcsolatban külön fejezetet kellene szentelni Károlyi Árpádnak, az adminisztrátornak, s ez a fejezet aligha válnék kevésbé díszére emlékének, mint a tudományos vezetőségről szóló. Károlyi Árpád mint a bécsi Állami Levéltárnak előbb helyettes, majd tényleges igazgatója megismerkedett az osztrák igazgatás régi nemes tulajdonságaival, a pontossággal, lelkiismeretességgel, a személyi kérdéseken felülemelkedő ügy- és tárgyszeretettel, amely azonban nem tesz gépiessé és nem veszi el a humánus iránti érzéket. Ő azon kevés, különösen Magyarországon igen kevés számú vérbeli tudósok közül való volt, akik belátták, hogy egy tudományos intézmény jó megszervezése és eredményes igazgatása legalább akkora érdemet jelent a tudomány szolgálatában, mint eredeti művek írása. Nemcsak megértette az igazgatás szükséges és fontos voltát, hanem szeretett is igazgatni. Nagy érdemeit újakkal tetézte, amikor a volt magyar gárda bécsi palotájának a tudomány szolgálatába állításánál Lábán Antal, a Collegium Hungaricum derék volt igazgatója mellé állott bölcs tanácsaival, minden komolytalan külsőséget megvető, európai színvonalú elgondolásaival és higgadt tárgyilagosságával. Klebelsberg ismerte Károlyi Árpád becses adminisztratív tulajdonságait, s teljesen megbízott úgyszeretében; tudta, hogy a bécsi talajon talán csupán ő rendelkezett a szükséges tulajdonságokkal a jó igazgatás megszervezésére, egyszersmind a zsenge intézmény tudományos életének beiktatására az idegen tudományos környezetbe. Volt valami mélyen megható, szinte a tragikum szélén járó abban az önfeláldozás-

ban, amellyel a testileg már fáradni kezdő tudós, bár sietnie kellett volna, hogy töretlen szellemének felgyülemlett mondanivalóit a magyar tudomány előtt kitárja, éjet nappallá téve vállalkozókkal tárgyalt, hatalmas összegekről szóló végnélküli számadásokat vizsgált át, és ontotta a levelek százait hatóságokhoz, társaságokhoz, jöllehet tisztában volt vele, hogy munkájával még csak elismerést sem igen fog aratni. Az ő erkölcsi nagyságára volt szükség, hogy magas korban ilyen nehéz munkát vállaljon és oldjon meg. Fájdalmas veszteség a magyar történetírásra, hogy Károlyi nem adhatta ki megcsodált akribiájával az Országgyűlési Emlékek újabb kötetét, vagy hogy nem készült el az ő széles látókörével és mély tudásával az első magyar felelős magyar minisztérium története — az összegyűjtött anyag egy töredékéből készült kitünő műve gróf Batthyány Lajos pöréről ízelítőt ad a veszteség nagyságáról —, viszont létrejött a magyar kultúrának egy hatalmas bástyája nyugaton, a hozánk térben és formában legközelebb álló műveltségi központban, mérhetetlen hasznára a magyar kultúra fejlődésének.

A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet, legalább egyelőre, túlhaladt hőskorán, a legbehatóbb és leggyümölcsözőbb működés korszakán, mikor Károlyi Árpád 1928. március 17-én kiengedte kezéből a vezetést. Közel 80 éves volt, amikor 1931. szeptember 30-án megkapta felmentését a kurátori tisztség alól is. Azután hazament, hogy életének utolsó éveit hazai környezetben töltve, folytonos munkában készüljön a halálra. A volt gárdapalotának, ma a bécsi magyar közművelődési intézmények székhelyének még a kövei is róla beszélnek. Az ő páratlan munkakészségének, önfeláldozásának és tudásának gyümölcseként művelt európai színvonalon álló, jól megszervezett, szigorú munkaerkölsű intézetek működnek azon a helyen, ahol valamikor Bessenyei György álmódott a magyar szellemerő és nyugai műveltség találkozásáról, s a magyar nemzet csinosodásáról. Ennek az álomnak megvalósításáért sokat tett a nemes egyéniségű Károly Árpád; tisztább magyar érzéssel még alig egyesített valaki több és értékesebb nyugati kultúrát. Ez a hivatás szállott át róla hagyományul azokba az intézményekbe, amelyek szellemének örökösei.

Miskolcgy Gyula.